

АКСІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТИПАЖУ «ПІП» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Складна природа фразеологічних одиниць, поєднання в їх семантиці денотативних і оцінних складових компонентів зумовлює широке розмаїття різноманітних підходів до їх дослідження. Ю.Ф. Прадід акцентує увагу на тому, що у фразеологічному значенні виділяються три аспекти: денотативний, сигніфікативний і конотативний. Важлива роль у формуванні фразеологічного значення саме належить конотативному аспекту [9, 30].

Під конотацією розуміється «додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації» [11, 249].

Таку саму думку висловлюють і інші дослідники. Зокрема В.А. Маслова взагалі полемічно акцентує увагу на тому, що у значенні фразеологічних одиниць «<...> важливий не стільки денотативний аспект, скільки різного роду конотації, нашарування, образи, імпліцитні оцінки та емоції» [7, 71]. Ю.О. Маркітантов пише про те, що «багатючі засоби мовленнєвої виразності криються в традиційних фразеологізмах. Їх семантика містить як денотативні, так і конотативні начала, і за допомогою останніх передається суб'єктивне ставлення мовця до об'єктивного світу» [5, 16]. На думку М.Ф. Аліференка, фразеологічна одиниця насамперед «призначена називати не стільки предмети і явища, скільки виражати пов'язані з ними соціально значущі конотації» [1, 26].

Польська дослідниця А. Пстига пише про те, що «оцінка може входити в обсяг денотації (і тоді є частиною словникової дефініції), але оцінною кваліфікацією володіють також конотації і текстові вживання як окремих слів, так і фразеоматичних одиниць. Прагматична оцінність, заснована на світогляді суспільства, його способі мислення і категоризації світу, на існуючих стереотипах завжди стикаються з аксіологічною оцінкою на рівні мовного сприйняття світу (мовної картини світу і його аксіологічної категоризації)» [10, 133-134].

У структурі фразеологізмів зазвичай виділяють внутрішню та зовнішню форми. Зокрема, «внутрішня форма стійкого звороту пов'язана зі значенням і структурою вільного словосполучення як бази фразотворення з огляду на той спосіб вираження ідеї, що зумовила втілення нового значення саме в такій, а не в іншій зовнішній формі» [11, 642].

На нашу думку, внутрішня форма слова у фразеології вирізняється невизначеністю та певною складністю. В.П. Жуков, Г.П. Помигуєв, А.М. Бабкин аналізують внутрішню форму як образ, створений зв'язком вільного словосполучення з переосмисленням на його основі фразеологізмом. В.В. Виноградов, Л.І. Ройзензон, А.М. Мелерович під внутрішньою формою фразеологізму вбачають його семантичну мотивованість; В.Н. Телія – мотивуючу основу конотації [6, 184].

Говорячи про фразеологізми, слід зауважити, що оцінність у них виділяється як на рівні внутрішньої, так і зовнішньої форми. Це, зокрема, дають спостереження над фразеологізмами, персонажами яких є ті чи інші мовно-культурні типи. Ми можемо досить легко виділити позитивну чи негативну конотацію, яка впливає з ситуацій, які лежать у зовнішній формі фразеологізму. Конотативні ознаки, що виявляються у зовнішній формі фразеологізму, у внутрішній формі перетворюються в характеристики денотативного плану, а сам типаж представлений у зовнішній формі, трансформується у неозначений суб'єкт – носій цих характеристик.

В.І. Карасик сформував певну методику опису лінгвокультурних типажів, яка має відбивати такі інформаційні блоки: 1) «дається опис поняттєвого змісту розглянутого концепту, аналізуються найважливіші імена концепту в їх системних зв'язках, включаючи родовидові та опозитивні відносини, розкриваючи мотивацію ознак, складових модельованого концепту»; 2) «визначаються асоціативні ознаки розглянутого типажу в індивідуальній мовній свідомості, встановлені в результаті аналізу коротких текстів, складених інформантами, контекстуальних фрагментів і асоціативних реакцій носіїв сучасної російської лінгвокультури»; 3) виявляються оцінні характеристики зазначеного типажу в самопредставленні і поданні інших соціальних груп на підставі аналізу оцінних суджень у вигляді афоризмів і текстових суджень» [4, 26-27].

Ця методика набула досить широкого поширення, зокрема в таких дослідженнях етнолінгвокультурних типажів на матеріалі англійської мовної свідомості, зокрема: Г.Ю. Коровіна змодельовала типаж «англійський сноб»; Т.В. Бондаренко описала лінгвокультурний типаж «англійський дворецький»; Л.Н. Бровікова дослідила типаж «англійський вікарій»;

Л.П. Селіверстова – «зірка Голівуду»; Є.Ю. Скачко – «англійський лицар»; А.Г. Михайлова – «англійський бізнесмен»; О.А. Ярмахова – «англійський дивак», а також в англійській лінгвокультурі виділила типаж «eccentric»; В.В. Дерев'янська представила типаж «англійський колоніальний службовець»; Т.А. Івущкіна розглянула лінгвокультурний типаж «англійський аристократ». І.А. Мурзінова на матеріалі британської мовної свідомості дослідила лінгвокультурний типаж «британська королева». Зазначені типажі відбивають англійські та британські мовні стереотипи.

Відомі також дослідження лінгвокультурних типажів, виконаних на матеріалі американської мовної свідомості. Серед них можна назвати такі: «американський адвокат» (Є.В. Гуляєва), «американський гангстер» (Ю.В. Какічева); Є.В. Бакумова розглянула образ американського політика в мові, В.М. Радван змодельувала типаж «американський супермен»; М.В. Міщенко – «американський ковбой». Описані типажі відбивають американські мовні стереотипи.

В основу моделювання зазначених лінгвокультурних типажів покладено теоретичні напрацювання і загально визнані схеми, запропоновані В.І. Карасиком і О.О. Дмитрієвою. У названих дослідженнях зацентровано увагу на поняттєвих, образних і ціннісних ознаках.

У роботі змодельуємо лінгвокультурний типаж «пiп», розкриємо перцептивно-образні уявлення про нього, які закріпилися в зовнішній формі в українській фразеології. Цей блок інформації буде складатися з типізованих уявлень про зовнішність попа, манери поведінки, соціальне походження, мовні особливості тощо.

Однак, зауважимо, що серед можливих джерел цікавим стає зовнішня форма фразеологізму. Під зовнішньою формою розуміємо «мову культури, оскільки «буквальне» її прочитання співвідносить образ зі стереотипним, еталонним або символічно значущим для цієї лінгвокультурної спільноти світобачення, в якому віддзеркалилась будь-яка властивість, випадок, явище чи ситуація – з одного боку, а з іншого – цей образ усвідомлюється та інтерпретується носіями цієї мови в межах їх культурної компетенції» [13, 251].

Особливістю фразеологізмів є їхня відтворюваність, а отже, це призводить до того, що певні ситуації, що набули здатності виражати усталені смисли, несуть у собі усталені характеристики суб'єктів, об'єктів, дій, які їх формують.

Продемонструємо ці думки на прикладі типуажу «пiп». Матеріалом дослідження слугували фразеологічні словники (Г.М. Доброльожа «Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій», Г.М. Доброльожа «Фразеологічний словник говірок Житомирщини», З.О. Мацюк «Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся», О.С. Юрченко «Словник стійких народних порівнянь», «Словник фразеологізмів української мови» (укладач В.М. Білоноженко та ін.)).

Мета статті полягає у визначенні фреймової структури типуажу «пiп» із урахуванням її поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик у зовнішній формі українських фразеологізмів.

У структурі типуажу «пiп» виокремлено 5 основних фреймів: «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Соціальний стан», «Мовні характеристики», «Сімейний стан», які ми розглянемо детально. Вчинки типуажу «пiп», зафіксовані у зовнішній формі, перетворюються у засіб вираження різноманітних характеристик, які проявляються у внутрішній формі.

1. Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики» стає «засобом» передачі переважно негативних рис характеру, зокрема, виділимо такі: метушливість, впертість, набридливість, скупість, здирливість, лінивість, дурість.

Гротескно-кумедна ситуація виступає засобом вираження риси **метушливість**: *спішить як пiп на поминки* (Олевський район Житомирської області) [2, 56].

Неоднократне повторення якихось дій експлікує передачу риси **впертість**: *пiп своє, а чорт своє* (Чуднівський районний центр Житомирської області) [3, 274].

Значне в часі продовження певної дії «носитися з кадилом» перетворюється на засіб передачі риси **набридливість**. Це, зокрема, зустрічаємо в прикладі: *носить як пiп з кадилом* (Лугинський район Житомирської області) [2, 63].

У деяких випадках зовнішня форма фразеологізму збігається з формою внутрішньою. Це, зокрема, спостерігається в таких фразеологізмах: *скупий як пiп* (Глухи Старовижівського району Волинської області) [8, 160], *чим ширший рукав в попа, тим скупіший* (Клубочин Ківерцівського району Волинської області) [8, 395], *пiп і шофер здачі не дають* (Любарський районний центр Житомирської області) [3, 329], *родись, хрестись, женись і помирай, а попові за все гроші дай* (Малинський районний центр Житомирської області) [3, 329], *у попа здачі як у шевця оддачі* (Носівський район Чернігівської області) [2, 61]. Як показують спостереження, пiп має стабільні

ознаки: скупість, здирливість. Ознака «скупість» іноді реалізується за допомогою перцептивного образу **попові очі** (Смільчинський районний центр Житомирської області) [3, 329].

Крім скупості засобом прямого перетворення внутрішньої форми є фразеологізм **лінивий як піп** (Годомичі Маневицького району Волинської області) [8, 160].

Ознака **дурість** є як пряме перенесення за допомогою приписуваності ознаки попу: **дурний як ямницький** (Ямниця – село Тисменицького району Івано-Франківської області) **піп** (Івано-Франківська обл.) [14, 116], **дурний піп хрестив** – хто-небудь нерозумний, нерозторопний [12, 752].

Як показує ілюстративний матеріал, більшість фразеологічних одиниць мають негативну семантику і насамперед викривають людські вади типажу «піп».

2. Фрейм «Зовнішні характеристики».

Зовнішність **попа** виступала характерною розрізнявальною рисою. Об'єктом опису зовнішніх характеристик типажу «піп» є насамперед борода, волосся.

Дуже типовою рисою зовнішності **попа** є борода: **борода як в попа** (Ясенівка Рожищенського району Волинської області) [8, 285], **борода як у владики** (Мощена Ковельського району Волинської області) [8, 285], **як піп / як бородатий піп** (Броди Ратнівського району Волинської області, Ворончин Рожищенського району Волинської області, Синове Старовижівського району Волинської області) [8, 286].

У народній уяві **піп** має певні типові риси зовнішності, неголений і непідстрижений, про що свідчать такі фразеологізми: **зарости як батюшка / зарости як піп** (Холопичі Локачинського району Волинської області, Бір Заріченського району Рівненської області) [8, 281]; **патлатий як піп** (Лугинський район Житомирської області) [2, 86].

Типовою рисою зовнішності **попа** виступає риса товстий, про свідчить такий фразеологізм: **розпух як піп на Паску** (Олевський район Житомирської області) [2, 103].

В образі **попа** особливо виділяється його багате вбрання. О.С. Юрченко у «Словнику стійких народних порівнянь» акцентує увагу на таких позитивних ознаках як «врочистість, святкова вбраність людини»: **прибрався як піп на службу** (Кіровоградська обл.) [14, 117]; **убрався як піп на утренью** (Черкаська обл.) [14, 117].

Іноді у народній уяві акцентується увага на безформеності одягу **попа**: **нарядився як піп в рясу** – одяг у безформенну, задовгу одягу [14, 116].

2. Фрейм «Соціальний стан».

У народній уяві **піп** має багатство: **багатий як батюшка** (Смільчинський район Житомирської області) [2, 118], іншою рисою є вищий соціальний статус. Ця риса проявляється у фразеологізмі **що попові можна, то дякові зась** (Чуднівський районний центр Житомирської області) [3, 383].

3. Фрейм «Мовні характеристики».

Про характер звучання мови **попа**, манери його висловлювання, що виражають різні емоційні відтінки, ставлення до мовлення, його настроїв, риси вдачі тощо говорить ознака «промовляти урочистим тоном»: **говорить як піп на казанню** (Львівська обл.) [14, 116].

Попові також властива ознака «говорити, читати співучо, розтягуючи слова, як при співі», про що свідчить таке стійке словосполучення: **заспівав як піп на поминках** (Любарський район Житомирської області) [2, 143].

4. Фрейм «Сімейний стан».

Об'єктом фразеологічного узагальнення іноді стають деякі особливості сімейного стану священика, а саме, що вони не мають права одружуватися вдруге: **остання в попа попадя** (Полапи Любомльського району Волинської області) [8, 160].

Отже, фразеологізми з персонажем «піп» побудовані переважно на негативних характеристиках. Зовнішня форма фразеологізму типажу «піп», як правило, демонструє передачу ситуацій за участю **попа**, які є чи негативними, чи принаймні не належать до позитивних. Зазначене свідчить, що в цілому в народній фразеології **піп** не має ознак шанованості, поваги, відчувається глузливе ставлення до нього.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н. Фразеологическое значение: природа, сущность, структура / Николай Алефиренко // Грани слова: сборник научных статей к 65- летию проф. В. М. Мокиенко. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2005. – С. 21-27.
2. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Галина Доброльожа. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2003. – 160 с.
3. Доброльожа Г.М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г.М. Доброльожа. – Житомир: ПП Туловський, 2010. – 404 с.

4. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж «русский интеллигент» / В.И. Карасик // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажы: сб. науч. тр. / Под ред. В.И. Карасика. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 25-61.
5. Маркітантов Ю.О. Фразеологія в східнослов'янському поетичному мовленні: монографія / Ю.О. Маркітантов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 148 с.
6. Мартинів О.М. Аналіз внутрішньої форми фразеологічних одиниць з компонентом на позначення звучання в сучасній німецькій мові / О.М. Мартинів // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. № 49. – Філологічні науки. – Житомир, 2010. – С.184-187.
7. Маслова В.А. Статус фразеологического фонда в культуре // Frazeografia słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość. Tezy referatyw międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 6-8 września 2000 r. Pod red. Mieczysława Balowskiego i Wojciecha Chlebdy. – Opole, 2000. – С. 70-71.
8. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце [текст]: слов. фразеологізмів Західного Полісся / Зоряна Мацюк. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 476 с.
9. Прадид Ю.Ф. Фразеологическое значение и его интерпретация в словаре / Юрий Федорович Прадид // Frazeografia słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość. Tezy referatyw międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 6-8 września 2000 r. Pod red. Mieczysława Balowskiego i Wojciecha Chlebdy. – Opole, 2000. – С. 29-31.
10. Пстыга А. Фразематические единицы как средство негативной оценочности в публицистике / Алиция Пстыга // Грани слова: сборник научных статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2005. ? С. 129-135.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
13. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
14. Юрченко О.С. Словник стійких народних порівнянь / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

Анотація. У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типажу «pін» із урахуванням його образних, оцінних і ціннісних характеристик у зовнішній формі українських фразеологізмів. У структурі типажу «pін» виокремлено 5 основних фреймів: «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Соціальний стан», «Мовні характеристики», «Сімейний стан».

Ключові слова: фразеологічна одиниця, конотація, зовнішня та внутрішня форма фразеологізму, лінгвокультурний типаж «pін», фрейм.

Summary. The article suggests the model of description of the linguistic-cultural type «clergyman» with due regard for its image-bearing and value characteristics in the outer form of Ukrainian phraseologisms.

The research work introduces a new approach to linguistic modeling of the national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from certain social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine.

The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «clergyman» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «clergyman» in the outer form of Ukrainian phraseologisms guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types.

In the structure of the type (concept) «clergyman» the author of the article singles out 5 basic frames: «Inner moral characteristics», «Outward characteristics», «Social status», «Speech characteristics», «Marital status».

Key words: a phraseological unit, connotation, the inner and outer form of a phraseologism, the linguistic-cultural type «clergyman», frame.

Отримано: 22.01.2015 р.